

Підлипна Р.П.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

У статті визначено поняття та сутнісні характеристики соціальної безпеки, проаналізовано теоретико-методологічні основи його дослідження. Побудовано автором класифікацію загроз соціальній безпеці на основі наукових праць та деталізовано загрози соціальній сфері за ознакою спрямованості. Розглянуто ключові пріоритети соціальних інтересів України.

Ключові слова: соціальна безпека, соціальна справедливість, загрози соціальній безпеці, соціальні інтереси.

Постановка проблеми. Ключовою особливістю сучасного етапу розвитку суспільства є соціалізація усіх сфер людського життя та підпорядкування їх соціальним цілям, адже взірць соціально та економічно розвинених країн спонукає до створення моделі соціальної держави. На сьогоднішній день в Україні знижується добробут та рівень життя населення. Проблеми, накопичені в соціальній сфері, створюють загрози національній безпеці та подальшому розвитку суспільства. Тому актуальним є дослідження стану соціальної безпеки в Україні з метою побудови класифікації загроз соціальній безпеці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на актуальність, питань соціальної безпеки в Україні приділяється, вочевидь, недостатньо уваги. Водночас можна виділити значну кількість авторів та праць, які висвітлюють питання, що безпосередньо стосуються означеної проблематики, а також висвітлюють її окремі питання, зокрема: у працях соціалістів-утопістів – Т. Мора, Т. Кампанелли, А. Сен-Симона, Ш. Фур'є, Р. Оуена, В. Консідерана, А. Гедена, та у марксистських ідеях К. Маркса, Ф. Енгельса. Сьогодні питання соціальної справедливості порушуються у працях таких вітчизняних науковців як В. Богомолова, О. Білорус, О. Власюк, Д. Гордієнко, В. Гесця, О. Давидюк, В. Данилишин, А. Кукліна, В. Куценко, М. Панченко, Б. Мінін, О. Новікова, Т. Русанова, О. Хомра, П. Шевчук, В. Скуратівський, С. Пирожков, В. Паламарчук, В. Серебряніков, А. Хлоп'єв, та інших.

Формулювання цілей статті. Мета статті полягає в розкритті сутності характеристики соціальної безпеки, побудові класифікації загроз соціальній безпеці та розгляді ключових пріоритетів соціальних інтересів України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Згідно дефініції М. Панченка, соціальна держава – це «...особливий тип високорозвиненої держави, у якому забезпечується високий рівень соціальної захищеності всіх громадян за допомоги активної діяльності з регулювання соціальної й економічної сфер життєдіяльності суспільства, установлення в ньому соціальної справедливості й солідарності» [1].

Соціальна справедливість – неоднозначна та суперечна проблема, пошук вирішення якої здійснюється уже кілька століть. Особливого розвитку набула у працях соціалістів-утопістів – Т. Мора, Т. Кампанелли, А. Сен-Симона, Ш. Фур'є, Р. Оуена, В. Консідерана, А. Гедена та марксистських ідеях – К. Маркса, Ф. Енгельса [11].

Підсумовуючи їхні наукові здобутки, можна стверджувати, що соціальна справедливість – це філософська багатогранна та певною мірою суб'єктивна категорія, яка на сьогоднішній день не має однозначного трактування, а також тісно пов'язана із поняттями «свободи», «соціальної відповідальності», «рівності», що становлять основу формування соціальної держави.

Що стосується соціальної солідарності, то, як слушно зауважує М. Панченко, на сьогоднішній день в Україні між верствами населення вона практично відсутня [1]. За умов відсутності стійкого економічного зростання відбувається все глибша соціально-економічна диференціація, збільшення бюджетного дефіциту сприяє формуванню політики фінансування розвитку соціальної сфери за залишковим принципом, субсидуванню соціальних виплат лише найбільш незабезпеченим верствам населення, що не відповідає доктрині соціальної держави.

На сьогодні офіційне тлумачення терміну «соціальна безпека» не закріплене у нормативних документах.

Загалом підходи до розуміння суті соціальної безпеки можна згрупувати за двома основними напрямками: статичний (традиційний) та наслідковий.

Представники традиційного напрямку трактують соціальну безпеку як певний стан захищеності соціальних інтересів особи і суспільства у широкому та вузькому значеннях. Зокрема Б. Мінін, О. Новікова, Т. Русанова, О. Хомра, П. Шевчук дають визначення соціальної безпеки близьке за змістом до визначення національної безпеки, закріпленого в Законі України «Про основи національної безпеки» та подають перелік загроз соціальній безпеці, а В. Скуратівський також наголошує, що соціальна безпека є невід'ємною складовою національної безпеки.

Представники наслідкового напрямку розглядають соціальну безпеку не лише як певний стан рівноваги у суспільстві, а й як наслідок низки дій з боку держави, тобто комплексу заходів забезпечення соціальних інтересів та соціальних потреб громадян. Так, науковці Е. Лібанова та С. Пирожков пов'язують соціальну безпеку із соціальною політикою та зазначають, що соціальна безпека є результатом ефективної соціальної політики, а низка інших, серед яких О. Білорус, О. Давидюк, В. Данилишин, В. Куценко, В. Паламарчук, В. Серебряніков, А. Хлоп'єв у своїх дослідженнях окреслюють чіткий взаємозв'язок соціальної безпеки із колом заходів її досягнення. Варто зауважити, що деякі представники цього напрямку також вводять поняття «якості життя» та безпосередньо узалежнюють його із соціальною безпекою, серед них, зокре-

ма, доцільно виокремити О. Давидюк, В. Данилишин, Л. Весельську, Н. Коленду, В. Куценко, О. Повстин та А. Самійло.

Виходячи із вищесказаного, можна погодитися із твердженням про те, що соціальна безпека покликана забезпечити гідний рівень життя населення, однак на практиці це часто не реалізується.

Синтезувавши підходи, пропонуємо наступну дефініцію: соціальна безпека – це захищеність життєво важливих інтересів людини, громадянина, суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація загроз національним інтересам у соціальній сфері, за якої забезпечуються належний рівень життя населення, розширене відтворення, людський розвиток та соціальний прогрес у суспільстві.

Виходячи із цього визначення, постає питання про необхідність окреслення видів загроз національним інтересам у соціальній сфері.

Типові загрози у соціальній сфері визначено Законом України «Про основи національної безпеки України» та у «Стратегії національної безпеки України»:

- невідповідність програм реформування економіки країни і результатів їх здійснення визначеним соціальним пріоритетам;
- неефективність державної політики щодо підвищення трудових доходів громадян, подолання бідності та збалансування продуктивної зайнятості працездатного населення;
- криза системи охорони здоров'я і соціального захисту населення і, як наслідок, небезпечне погіршення стану здоров'я населення;

- поширення наркоманії, алкоголізму, соціальних хвороб;

- загострення демографічної кризи;

- скорочення чисельності населення через погіршення його здоров'я, низьку якість життя, недостатній рівень народжуваності, високу смертність, а також відтік громадян України за кордон;

- зростаючий дефіцит трудових ресурсів, старіння населення, низька економічна активність і недооцінка реальної вартості робочої сили [2].

- зниження можливостей здобуття якісної освіти представниками бідних прошарків суспільства;

- прояви моральної та духовної деградації суспільства;

- зростання дитячої та підліткової бездоглядності, безпритульності, бродяжництва [3].

Узагальнивши проведені дослідження, загрози соціальній безпеці зокрема, як і загрози національній безпеці загалом, можна класифікувати за низкою ознак: джерелом виникнення (внутрішні та зовнішні), наслідками дії (прийнятні, критичні, катастрофічні), тривалістю дії (короткочасні та постійні), частотою виникнення (стохастичні, періодичні, перманентні), рівнем прийняття рішень (глобальні та локальні), а також за спрямованістю на той чи інший компонент соціальної безпеки, що визначає рівень життя суспільства (освіті, здоров'ю, зайнятості та умовам праці, доступу до товарів (споживанню), забезпеченню продовольством, житловим умовам, пересуванню, відпочинку, свободі особистості, демографічні, поширенню соціальних хвороб, моральним та духовним цінностям) (рис.1).

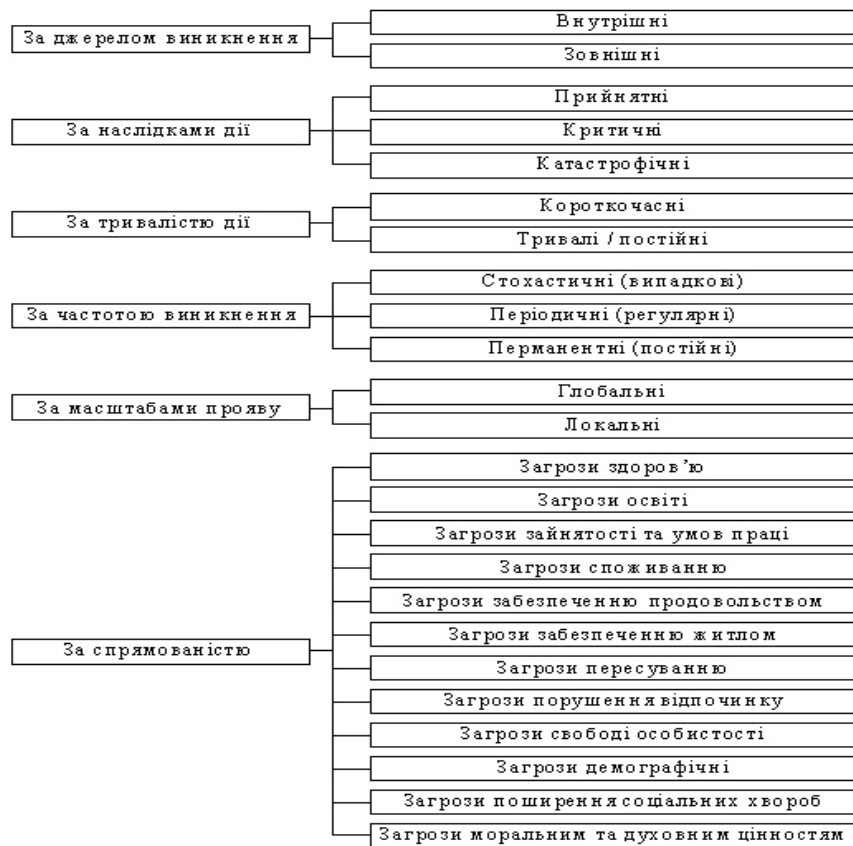

Рис. 1 Класифікація загроз соціальній безпеці*

*Джерело: побудовано автором на основі праць В. Богомолова [4], О. Власюка[5], В. Геєця[6], Д. Гордієнко[7], А. Кукліна[8] та деталізовано загрози соціальній сфері за ознакою спрямованості.

Таким чином, національні інтереси у соціальній сфері, загрози разом із суб'єктами забезпечення соціальної безпеки становитимуть систему соціальної безпеки. Особливої уваги, на нашу думку, заслуговує групування досліджень системи соціальної безпеки, запропоноване О. Ляш у праці «Системна парадигма соціальної безпеки на різних рівнях суспільної ієрархії». Автором запропоновано наступні підходи:

«вертикальний» (А. Татаркін, А. Скопін, Г. Клейнер та ін.) розгляд соціальної безпеки держави з позиції окремих елементів ієрархічної структури, що описує забезпечення формування та розвитку системи соціальної безпеки на мікроекономічному і регіональному рівнях (соціальна безпека держави детермінована соціальною безпекою регіонів і окремих територій)

«горизонтальний» (О. Ляш) – акцентується увага на функціональній структурі соціальної безпеки: трудового потенціалу, соціальної сфери, ринку праці і зайнятості населення, міграційній безпеці;

«зовнішньоекономічний» (С. Загашвілі, Н. Гусаків, А. Оболенський та ін.) визначає захищеність життєво важливих інтересів соціальних суб'єктів на макро- та мікрорівнях, збереження і розвитку людського потенціалу, підтримку ефективного стимулювання діяльності людей, систем їхньої соціалізації та життєзабезпечення, невмирущих цінностей, моральності тощо;

«моністичний» (А. Сантос, Л. Косалс та ін.) який характеризує, найважливіші пріоритети забезпечення соціальної безпеки, що пов'язані з вирішенням проблеми розповсюдження тіньової економіки, корупції, «інституційних пасток» [9].

Хоча «Концепція (основи державної політики) національної безпеки України» втратила чинність із прийняттям Закону України «Про основи національної безпеки України», однак саме вона законодавчо обґрунтувала поняття системи національної безпеки як сукупності «державних структур і недержавних організацій, які функціонують у сфері захисту прав і свобод людини, базових цінностей суспільства від зовнішніх і внутрішніх загроз, а також відповідна система законодавчих актів держави і нормативних документів (статутів, декларацій, програм) недержавних організацій» [10]. Фактично до системи національної безпеки віднесено суб'єкти, об'єкти, національні інтереси, загрози та нормативно-правове забезпечення. У наступних нормативно-правових актах визначення системи національної безпеки не згадувалось.

Механізм забезпечення соціальної безпеки ґрунтується на чітких принципах:

- пріоритету прав і свобод людини і громадянина;
- верховенства права;
- пріоритету договірних (мирних) засобів у розв'язанні конфліктів;
- своєчасності і адекватності заходів захисту національних інтересів реальним і потенційним загрозам;
- чіткого розмежування повноважень та взаємодії органів державної влади у забезпеченні національної безпеки;
- демократичного цивільного контролю;
- вибору засобів і шляхів забезпечення національної безпеки, адекватних характеру і масштабам загроз національним інтересам;
- професіоналізму, відкритості та прозорості у процесі формування і реалізації державної політики;

- використання в інтересах України міждержавних систем та механізмів міжнародної колективної безпеки [3].

Серед ключових пріоритетів соціальних інтересів України законодавчо закріплені такі:

- гарантування конституційних прав і свобод людини і громадянина;
- розвиток громадянського суспільства, його демократичних інститутів;
- зміцнення соціальної стабільності в суспільстві;
- створення конкурентоспроможної, соціально орієнтованої ринкової економіки та забезпечення постійного зростання рівня життя і добробуту населення;
- забезпечення екологічно та техногенно безпечних умов життєдіяльності громадян і суспільства;
- розвиток духовності, моральних засад, інтелектуального потенціалу українського народу, зміцнення фізичного здоров'я нації, створення умов для розширеного відтворення населення;
- істотне посилення соціальної складової економічної політики, реальне підвищення життєвого рівня населення, передусім на основі підвищення вартості оплати праці, своєчасної виплати заробітної плати та гарантованих законом соціальних виплат, посилення цільової спрямованості матеріальної підтримки, зниження рівня безробіття;
- створення умов для подолання бідності і надмірного майнового розшарування в суспільстві;
- подолання кризових демографічних процесів збереження та зміцнення демографічного і трудових ресурсного потенціалу країни;
- створення ефективної системи соціального захисту людини, охорони та відновлення її фізичного і духовного здоров'я, ліквідації алкоголізму, наркоманії, інших негативних явищ;
- ліквідація бездоглядності, безпритульності та бродяжництва серед дітей і підлітків;
- створення економічних і соціальних умов для підвищення рівня народжуваності та зниження рівня смертності, зменшення відтоку населення за кордон, повернення трудових мігрантів в Україну;
- забезпечення відповідності національного ринку освітніх послуг перспективним потребам суспільства і держави у трудових ресурсах необхідної кваліфікації;
- створення доступної, високоякісної та ефективної системи медичної допомоги, боротьба із соціально небезпечними захворюваннями, здійснення протиепідемічних заходів;
- зниження рівня соціального та майнового розшарування населення, наближення системи соціальних гарантій до принципів і норм держав – членів ЄС;
- даліше реформування пенсійної системи, підвищення ефективності соціальних гарантій для найбільш уразливих верств населення;
- ужиття заходів щодо запобігання та подолання бездомності, безпритульності;
- запобігання поширенню пропаганди екстремізму, насильства, ксенофобії, релігійної нетерпимості, моральної розбещеності;
- формування збалансованої системи природокористування на основі принципу гранично допустимих екологічних змін довкілля, ощадливого споживання природних ресурсів, збереження біологічного

та ландшафтного різноманіття, зменшення викидів, скидів забруднюючих речовин у навколишнє природне середовище, застосування сучасних екологічно безпечних ресурсозберігаючих технологій;

- поліпшення екологічного стану водних ресурсів, якості питної води, запобігання дальшому забрудненню басейнів Чорного та Азовського морів, підземних вод;

- реабілітація техногенно забруднених територій, підвищення рівня техногенної, екологічної, ядерної та радіаційної безпеки, перетворення об'єкта «Укриття» на екологічно безпечну систему;

- забезпечення якісно вищого рівня безпеки праці, модернізація за рахунок роботодавця основних фондів і технологій, потенційно небезпечних для життя і здоров'я працівників;

- здійснення інженерного захисту територій від небезпечних геологічних процесів та гідрометеорологічних явищ;

- реформування житлово-комунального господарства, модернізація його основних фондів та підвищення якості житлово-комунальних послуг, зокрема

через залучення приватних інвестицій і розвиток конкуренції у цій сфері [2,3].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи вищевикладене, слушно зауважити, що пострадянським країнам притаманна державоцентрична модель соціальної безпеки, що кардинально відрізняється від західноєвропейської – антропоцентричної, тому соціальна безпека має вирішальне значення та виступає цільовою функцією соціальної політики, тоді як у вітчизняних реаліях соціальні цілі підпорядковуються економічним пріоритетам, що мають першочергове значення. Оскільки соціальна безпека здійснюється через інструменти соціальної політики, саме адекватна соціальна політика покликана вирішити низку конфліктів, що виникають у соціальній сфері на різних етапах розвитку суспільства.

Саме тому до обговорення проблем соціальної безпеки суспільства і вироблення системних пропозицій необхідно залучити широке коло фахівців-науковців, практиків, представників усіх органів влади. Доцільно розробити ефективний механізм забезпечення соціальної безпеки для протидії загрозам у цій сфері.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Панченко М. Соціальна сфера і соціальна політика та їх співвідношення в аспекті державного управління соціальною сферою / М. Панченко [Електронний ресурс] // Актуальні проблеми державного управління. Збірник наукових праць Одеського регіонального інституту державного управління. – 2009. – №1.
2. Указ Президента України. «Про Стратегію національної безпеки України»: від 12.02.2007 р. № 105/2007; поточна редакція від 22.06.2012 р. на підставі 389/2012 [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua>
3. Закон України. «Про основи національної безпеки України» від 19.06.2003 р. № 964-IV; поточна редакція від 18.05.2013 р. на підставі 221-18 [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua>
4. Экономическая безопасность : учеб. пособие для студентов вузов, обучающихся по специальностям экономики и управления / [В.А. Богомолов и др.] ; под. ред. В.А. Богомолова. – [2-е изд., перераб. и доп.] – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2009. – 295 с.
5. Власюк О.С. Теорія і практика економічної безпеки в системі науки про економіку / О.С. Власюк; Нац. ін-т пробл. міжнар. безпеки при Раді нац. безпеки і оборони України. – К., 2008. – 48 с.
6. Моделювання економічної безпеки: держава, регіон, підприємство : монографія / В.М. Геєць, М.О.Кизим, Т.С.Клебанова, О.І.Черняк та ін.; за ред. В.М.Гейця. – Х. : Інжек, 2006. – 240 с.
7. Гордиенко Д.В. Основы экономической безопасности государства. Курс лекций : учеб.-метод. пособие / Д.В. Гордиенко. – М. : Финансы и статистика; ИНФРА-М, 2009. – 244 с.: ил.
8. Мониторинг экономической безопасности регионов как условие стабильного развития / А.И. Татаркин, А.А. Куклин, А.Л. Мызин [и др.] ; под науч. ред. акад. РАН А. И. Татаркина, д.э.н. А. А. Куклина. – Екатеринбург, 2009. – 98 с.
9. Іляш О.І. Системна парадигма соціальної безпеки на різних рівнях суспільної ієрархії / О.І. Іляш // Механізм регулювання економіки. – №2. – 2011. – С. 23 – 32; 24 – 25
10. Концепція (основи державної політики) національної безпеки України : від 16.01.1997 р. № 3/97-ВР; поточна редакція від 18.05.2013 р. на підставі 221-18 [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://w1.c1.rada.gov.ua>
11. Історія економічних учень: підручник / Л.Я. Корнійчук, Н.О. Татаренко, А.М. Поручник та ін.; за ред. Л.Я. Корнійчук, Н.О. Татаренко. – К.: КНЕУ, 2005. – 564 с. – С. 153 – 215.

Одержано 10.04.2015 р.